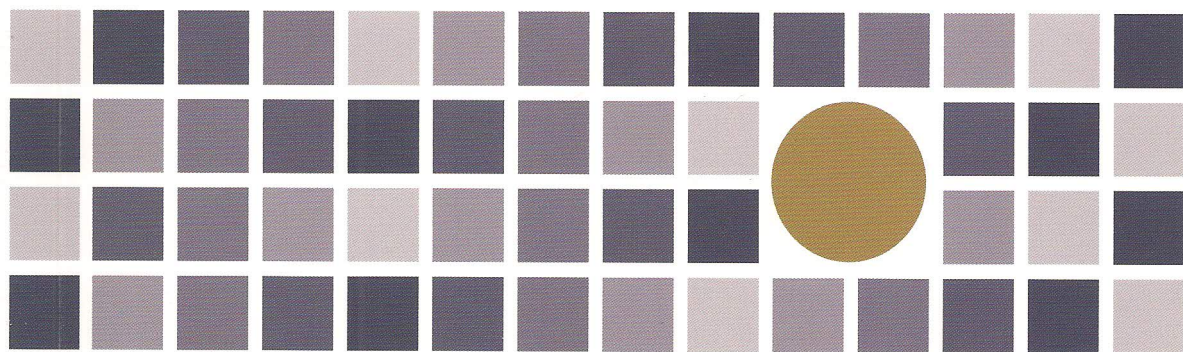

ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗ

ΕΜΦΑΣΗ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ

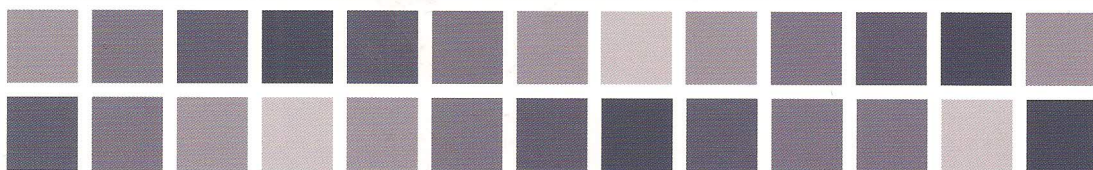

Ο Φιλελευθερισμός στην Ελλάδα:

ΙΣΤΟΡΙΑ | ΚΟΙΝΩΝΙΑ | ΠΟΛΙΤΙΚΗ | ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

- Ο φιλελευθερισμός στην Ελλάδα: Ιστορική διάσταση
- Οι άξονες μιας φιλελεύθερης προοπτικής για την Ελλάδα

Ομιλία Π. Κανελλόπουλου κατά την τελετή της υπογραφής της Συμφωνίας Σύνδεσης με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, Ιούλιος 1961

Αντώνης Κλάψης

Φιλελευθερισμός και ευρωπαϊκή ενοποίηση: ένας διαχρονικός στρατηγικός προσανατολισμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1930-1979

Στα χρόνια που ακολούθησαν τη Μικρασιατική Καταστροφή και την υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάννης, η χάραξη και η άσκηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής βασίστηκε σχεδόν απαρέγκλιτα στην εφαρμογή των κανόνων του διεθνούς δικαίου. Ταυτόχρονα, η υποστήριξη της ανάγκης αποτελεσματικότερης οργάνωσης της διεθνούς κοινωνίας, η προώθηση της ιδέας της κοινά επωφελούς διεθνούς (παγκόσμιας και περιφερειακής) συνεργασίας, η πίστη –τέλος– τόσο στο ιδανικό της ειρήνης όσο και στη δυνατότητα προοδευτικής υπέρβασης των εμποδίων που παρεμβάλλονταν στο δρόμο για την επίτευξή της, συνάρθρωσαν τους επιμέρους προσδιοριστικούς παράγοντες του ελληνικού διπλωματικού

προγράμματος. Αναζητώντας το ιδεολογικό της έρμα κατά κύριο λόγο στη φιλελεύθερη θεωρία των διεθνών σχέσεων, η ελληνική εξωτερική πολιτική έμελλε να ακολουθήσει αυτές τις κατευθυντήριες γραμμές, οι οποίες, δυναμικά συναρμοζόμενες με τα δεδομένα της πολιτικής πραγματικότητας, προσδιόρισαν το πλαίσιο των βασικών διπλωματικών επιλογών της Ελλάδας.¹

1. Βλ. διεξοδικότερα Αντώνης Κλάψης, «Η επίδραση του φιλελευθερισμού στην ελληνική εξωτερική πολιτική: από τη Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης στην ένταξη στην ΕΟΚ», Φιλελεύθερη Έμφαση, 39, 2009, σσ. 105-114.

Η ελληνική ανταπόκριση στο Σχέδιο Μπριάν

Η επικράτηση φιλελεύθερων αντιλήψεων έμελλε να αποδειχθεί καταλυτική στον τρόπο με τον οποίο η Αθήνα αντιμετώπισε την πρώτη ολοκληρωμένη πολιτική πρόταση υπέρ της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Πράγματι, όταν στις 17 Μαΐου 1930 ο υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας Αριστίντ Μπριάν υπέβαλλε το Σχέδιό του για τη συγκρότηση μιας ομοσπονδιακής ένωσης των ευρωπαϊκών κρατών,² το έδαφος στην Ελλάδα αποδείχθηκε εξαιρετικά πρόσφορο για την υιοθέτηση των προτάσεων που περιείχονταν στο γαλλικό υπόμνημα. Η θετική αντιμετώπιση του συσσωματικού εγχειρήματος από τον Έλληνα πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο ήδη από την εποχή της σύγκλησης του πρώτου Πανευρωπαϊκού Συνεδρίου το 1926 στη Βιέννη,³ έμοιαζε να προδιαγράφει σε μεγάλο βαθμό τη στάση της ελληνικής κυβέρνησης. Η ανάληψη, εξάλλου, στις αρχές Ιουλίου του 1929 του Υπουργείου Εξωτερικών αλλά και της αντιπροεδρίας της κυβέρνησης Βενιζέλου από τον Ανδρέα Μιχαλακόπουλο, γνωστό θιασώτη και ένθερμο υποστηρικτή της ευρωπαϊκής ιδέας, αποτελούσε επιπλέον εγγύηση για τον τρόπο με τον οποίο η ελληνική διπλωματία θα αντιμετώπιζε τις εισηγήσεις του Μπριάν.

Ήδη από τις αρχές του 1930 ο Βενιζέλος είχε ταχθεί δημόσια υπέρ της ανάγκης δημιουργίας μίας ένωσης των ευρωπαϊκών κρατών, δηλώνοντας ανεπιφύλακτα οπαδός του σχετικού εγχειρήματος.⁴ Η απόφαση, της Αθήνας να υποστηρίξει τις γαλλικές προτάσεις δεν ήταν αποτέλεσμα συγκυριακών επιλογών, αλλά αντίθετα εντασσόταν στο ευρύτερο πλαίσιο των επιδιώξεων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, αποσκοπώντας στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων της χώρας, τα οποία συνέπλεαν με οποιαδήποτε προσπάθεια κατέτεινε στην παγί-

ωση του status quo, στη διατήρηση της διεθνούς σταθερότητας, στη διεύρυνση της διακρατικής συνεργασίας και –τέλος– στην εμπέδωση της ειρήνης σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Η επικράτηση φιλελεύθερων αντιλήψεων έμελλε να αποδειχθεί καταλυτική στον τρόπο με τον οποίο η Αθήνα αντιμετώπισε την πρώτη ολοκληρωμένη πολιτική πρόταση υπέρ της ευρωπαϊκής ενοποίησης

Συγκεφαλαιώνοντας τις απόψεις της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας αναφορικά με το Σχέδιο Μπριάν, ο Μιχαλακόπουλος τασσόταν υπέρ της αποδοχής του.⁵ Γνήσιος εκφραστής του πολιτικού φιλελευθερισμού, ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών υποστήριζε ότι εάν αφηνόταν στους ίδιους τους λαούς να αποφασίσουν υπέρ της ίδρυσης μίας ευρωπαϊκής ομοσπονδίας μέσω ενός πανευρωπαϊκού δημοψηφίσματος, οι τελευταίοι θα αποδέχονταν «ασμένως» αυτή τη λύση. Όπως διευκρίνιζε, οι ευρωπαϊκοί λαοί, κουρασμένοι όχι μόνο από τον πόλεμο, αλλά ακόμα περισσότερο από τη μεταπολεμική αστάθεια, θα ήταν ευτυχείς, εάν μέσω της ομοσπονδιακής οργάνωσης εμπεδωνόταν η ασφάλεια και παρεχόταν η εγγύηση αποτροπής μελλοντικών συρράξεων. Για τον λόγο αυτόν, εξάλλου, ο ίδιος

4. Dimitri Kitsikis, «La Grèce et le projet Briand d'Union européenne du 1er mai 1930», Revue d'histoire moderne et contemporaine, 12 (3), 1965, σ. 206.

5. Αρχείο Ανδρέα Μιχαλακόπουλου (Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο) [στο εξής Α.Α.Μ.], φάκ. 1 (υποφάκ. 1.4), Μιχαλακόπουλος προς Βενιζέλο, Μπαντ Εμς, 6 Ιουνίου 1930. Πρβλ. Θεόδωρος Χριστοδουλίδης – Αντώνης Κλάψης, *Η κυοφορία του μέλλοντος: η Ευρωπαϊκή Ένωση στην Κοινωνία των Εθνών*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2008, σσ. 170-175.

2. *Memorandum sur l'Organisation d'un Régime d'Union Fédérale Européenne*, Paris, 1930.

3. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος: 12 μελετήματα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1999, σ. 222.

εισηγείτο την ίδρυση ενός ανώτατου πανευρωπαϊκού δικαστηρίου, το οποίο θα επιφορτιζόταν με τη ευθύνη επίλυσης των διενέξεων που θα αναφύονταν ανάμεσα στα κράτη της Ευρώπης.

Προχωρώντας ένα βήμα παρακάτω, ο Μιχαλακόπουλος εκτιμούσε ότι το έδαφος ήταν πολύ πιο πρόσφορο στο οικονομικό πεδίο, όπου θα μπορούσε αφενός να αναγνωρισθεί το δικαίωμα ελεύθερης μετακίνησης και άσκησης επαγγελματικής δραστηριότητας σε κάθε Ευρωπαίο πολίτη, και αφετέρου να προωθηθεί η διαδικασία συγχώνευσης ομοειδών βιομηχανιών, όπως για παράδειγμα εκείνων του σιδήρου και του χάλυβα, των αυτοκινήτων, των χημικών κ.ο.κ. Ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών, άλλωστε, εμφανιζόταν πεπεισμένος ότι η ευρωπαϊκή ένωση παρουσίαζε σημαντικά πλεονεκτήματα για την Ελλάδα, σε οικονομικό κυρίως επίπεδο, εκτίμηση που συμμεριζόταν και ο επιχειρηματικός κόσμος της χώρας.⁶ Από αυτήν την άποψη, υποστήριζε ότι η Αθήνα δεν έπρεπε να μείνει απαθής, αλλά αντίθετα να δραστηριοποιηθεί προκειμένου να προωθήσει τα συμφέρότά της.

Σύμφωνα με τον Μιχαλακόπουλο, οι δυσκολίες που παρουσιάζονταν στο δρόμο για την εφαρμογή της πανευρωπαϊκής ιδέας, και οι οποίες στη δεδομένη ιστορική συγκυρία την καθιστούσαν απραγματοποίητη, θα μπορούσαν κάποια στιγμή στο μέλλον να ξεπεραστούν. Σημείο καμπής σε αυτή τη διαδικασία θα αποτελούσε η διαπίστωση των κοινών συμφερόντων που συνέδεαν τα ευρωπαϊκά κράτη, η πίεση της εξωτερικής ανάγκης και η συνακόλουθη προσπάθεια –οικονομικής τουλάχιστον– εξισορρόπησης των ΗΠΑ. Όταν, εξάλλου, οι συνθήκες θα ωρίμαζαν, ο ίδιος πίστευε ότι ούτε ο γλωσσικός κατακερματισμός της γηραιάς ηπείρου θα μπορούσε να αποτελέσει εμπόδιο για την ολο-

κλήρωση του ομοσπονδιακού εγχειρήματος: με απόλυτο σεβασμό στις κατά τόπους ιδιαιτερότητες, κάθε κράτος θα μπορούσε να διατηρήσει τη δική του γλώσσα, με παράλληλη καθιέρωση στο πανευρωπαϊκό κοινοβούλιο της χρήσης δύο ή τριών επίσημων γλωσσών, έτσι ώστε να ξεπερνιόταν το πρόβλημα της πολυγλωσσίας.

Η επίδοση στις 12 Ιουλίου 1930 της ελληνικής απάντησης στο γαλλικό υπόμνημα έμελλε να επιβεβαιώσει την ανεπιφύλακτα θετική στάση της Αθήνας.⁷ Εξαιρετικά σύντομη στη διατύπωσή της, η ελληνική απάντηση αρθρωνόταν γύρω από δύο κύριους άξονες: αποδοχή της ιδέας για την οργάνωση ενός καθεστώτος «διαρκούς και μεθοδικής οικονομικής και πολιτικής συνεργασίας» των ευρωπαϊκών κρατών μέσα στο πλαίσιο της λειτουργίας της Κοινωνίας των Εθνών, με παράλληλη πρόταση για τη σύγκληση Πανευρωπαϊκής Διάσκεψης κατά τη διάρκεια της προσεχούς Συνόδου της Κοινωνίας των Εθνών, όπου η ελληνική αντιπροσωπεία θα μπορούσε να εκθέσει εκτενέστερα τις παρατηρήσεις της σχετικά με συγκεκριμένα σημεία του Σχεδίου, παρατηρήσεις που –όπως ρητά δηλωνόταν– θα μπορούσε να της εμπνεύσει «το γενικό συμφέρον της Ευρώπης και το ειδικό συμφέρον της Ελλάδας». Ταυτόχρονα, η Αθήνα προχωρούσε στην υποβολή μιας ακόμα πρότασης: τη συμμετοχή της Τουρκίας στην Ομοσπονδιακή Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η θετική ανταπόκριση της ελληνικής κυβέρνησης στο Σχέδιο Μπριάν, εμπνεόμενη όχι μόνο από λόγους πολιτικής σκοπιμότητας αλλά εξίσου από την ιδεολογική προσήλωση της ελληνικής ηγεσίας σε φιλελεύθερα προτάγματα, δεν αρκούσε ασφαλώς για να μεταστρέψει το γενικότερο κλίμα που είχε διαμορφωθεί και το οποίο δεν άφηνε πολλά περιθώρια αισιοδοξίας για την επιτυχία του εγχειρήματος. Η ευμενής στάση της Αθήνας απέναντι στην προσπάθεια για τη σύμπληξη ενός κοινού μετώπου των ευρωπαϊ-

κών κρατών, συνιστούσε ουσιαστικά εξαίρεση στον κανόνα της επιφυλακτικής αντιμετώπισης του εγχειρήματος που είχε εισηγηθεί τον Μάιο του 1930 ο Μπριάν. Η διολίσθηση προς την άβυσσο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ανέστειλε προσωρινά την εφαρμογή των οραματισμών υπέρ της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, χωρίς όμως να πτοήσει τους υποστηρικτές της (ανάμεσά τους και αρκετούς Έλληνες), οι οποίοι μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1940 θα εκδήλωναν ακόμα δυναμικότερα τις πρωτοβουλίες τους.

Η Σύνδεση με την ΕΟΚ

Η σταθερή προσήλωση της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας στο ιδανικό της ευρωπαϊκής συσσωμάτωσης θα αποδεικνυόταν ακόμα και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Από τη θέση του πρωθυπουργού των εξόριστων ελληνικών κυβερνήσεων, τόσο ο Εμμανουήλ Τσουδερός όσο και ο Γεώργιος Παπανδρέου, επιφανή στελέχη και οι δύο του Κόμματος των Φιλελευθέρων κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, είχαν ταχθεί υπέρ της ένωσης των κρατών της Ευρώπης, η οποία θα προήγαγε την ειρήνη και την ελευθερία των λαών της γηραιάς ηπείρου.⁸ Στο ίδιο πλαίσιο, αμέσως μετά την απελευθέρωση, και ενώ η Ελλάδα δοκιμαζόταν από την αιματηρή εμφύλια σύγκρουση, η ελληνική Βουλή υιοθέτησε με ενθουσιασμό τους τολμηρούς οραματισμούς του σκαπανέα της ευρωπαϊκής ιδέας, Ριχάρδου Κουντενχόβε-Καλέργκι, για τη συγκρότηση μιας ομοσπονδιακής ευρωπαϊκής ένωσης. Παράλληλα με τις κοινοβουλευτικές διαδικασίες, επιφανείς πολιτικές προσωπικότητες του ευρύτερου φιλελεύθερου τόξου στην Ελλάδα, όπως ο Θεμιστοκλής Σοφούλης, ο Σοφοκλής Βενιζέλος και ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, εκδηλώνονταν δημόσια υπέρ της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η θετική, εξάλλου, ανταπόκριση της ελληνικής κυβέρνησης, με κύριο εκφραστή τον ηγέτη του Λαϊκού Κόμματος Κωνσταντίνο

Τσαλδάρη (από τη θέση είτε του πρωθυπουργού είτε του αντιπροέδρου της κυβέρνησης και υπουργού Εξωτερικών), υπέρ της σύσφιξης των δεσμών μεταξύ των κρατών της Ευρώπης, υπογράμμιζε τον διαπαράταξιακό χαρακτήρα της ευρωπαϊκής πολιτικής της Ελλάδας. Επιστέγασμα αυτών διεργασιών υπήρξε στα τέλη της παραγμένης δεκαετίας του 1940 η συμμετοχή της χώρας ως ιδρυτικό μέλος στο Συμβούλιο της Ευρώπης,⁹ το οποίο πολύ σύντομα αναδείχθηκε στην κατεξοχήν θεσμική έκφανση του φιλελευθερισμού στον κρίσιμο τομέα της προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Παρά την εκπεφρασμένη βούληση της μεγάλης πλειοψηφίας του αστικού πολιτικού κόσμου, και ιδιαίτερα όσων εντάσσονταν στο (ποικίλων αποχρώσεων) φιλελεύθερο ρεύμα, οι ιδιαιτερότητες της ελληνικής οικονομίας, η οποία παρέμενε ασθενική στα πρώτα χρόνια μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, δεν επέτρεψε στην Ελλάδα να λάβει ενεργά μέρος στο πρώτο προωθημένο σχήμα ευρωπαϊκής συνεργασίας: στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ). Ωστόσο, το όραμα της ενεργούς ανάμιξης στις διεργασίες που κατέτειναν στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση παρέμεινε ζωντανό και θα λάμβανε ουσιαστικότερο περιεχόμενο μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1950. Η ίδρυση το 1957 της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) ευνοούσε τα ελληνικά σχέδια πρόσδεσης στο κοινοτικό ευρωπαϊκό άρμα, καθώς δεν προϋπέθετε την ύπαρξη βαριάς βιομηχανίας, την οποία η Ελλάδα δεν διέθετε. Ταυτόχρονα, η άνοδος στην εξουσία το φθινόπωρο του 1955 του Κωνσταντίνου Καραμανλή, του σημαντικότερου εκφραστή του ριζοσπαστικού ρεύματος του ελληνικού φιλε-

6. Α.Α.Μ., φάκ. 6 (υποφάκ. 6.4), Εμπορικών και Βιομηχανικών Επιμελητήριον Αθηνών, «Μελέτη επί των οικονομικών συνεπειών της Πανευρώπης επί του ελληνικού κράτους από απόψεως γεωργικής, ναυτιλιακής και βιομηχανικής», Αθήνα, 2 Σεπτεμβρίου 1930.

7. *Réponses au Memorandum sur l'Organisation d'un Régime d'Union Fédérale Européenne*, Paris, 1930, σ. 45.

8. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1945-1981*, τόμος Β', Αθήνα, Εστία, 2001, σ. 41.

9. Για τη θέση της ελληνικής κυβέρνησης έναντι των πρωτοβουλιών που κατέτειναν στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940 βλ. Μαριέττα Μινώτου, «Η προοπτική της ευρωπαϊκής ενοποίησης μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο: η επίσημη στάση της Ελλάδας, 1946-1950», *Διαχρονία*, 3, 1998, σσ. 3-16. Πρβλ. Ioannis Stefanidis, *The Greek Pro-European Movement, 1947-1967*, *Hellenic Review of International Relations*, 5-6, 1985-1986, σσ. 243-270.

Η υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης στην ΕΟΚ, 28 Μαΐου 1979

λευθερισμού στη μεταπολεμική εποχή, υπήρξε καθοριστική για την αποκρυστάλλωση του (προϋπάρχοντος) ευρωπαϊκού προσανατολισμού της Ελλάδας, ο οποίος πλέον πέρασε «από το επίπεδο μιας θεωρητικής αποδοχής της ευρωπαϊκής ενοποίησης στο επίπεδο της πρακτικής εφαρμογής της».¹⁰

Η στελέχωση του στενού караμανλικού επιτελείου κατά συντριπτική πλειοψηφία από πρόσωπα που, με το έναν ή τον άλλον τρόπο, αποδέχονταν τη φιλελεύθερη ριζοσπαστική ατζέντα,¹¹ συνέβαλε αποφασιστικά στην τελική διαμόρφωση της στάσης της Αθήνας έναντι του συσσωματικού κοινοτικού εγχειρήματος. Η επιλογή του Καραμανλή υπέρ της σύναψης στενότερης συνεργασίας με την ΕΟΚ και όχι με την υπό ίδρυση Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών, απότοκη κατά κύριο λόγο της ιδιαίτερης μέριμνας που η πρώτη επεφύλασσε στην αγροτική παραγωγή, αποτελούσε εκ των πραγμάτων συνηγορία της Ελλάδας υπέρ του υπερεθνικού και όχι του διακυβερνητικού προτύπου. Αναγνωρίζοντας, ωστόσο, ότι η ελληνική οικονομία, παρά την εντυπωσιακή πρόοδο που είχε επιτευχθεί σε αυτόν τον τομέα, δεν είχε ακόμα φθάσει στο

απαραίτητο επίπεδο ανάπτυξης, το οποίο θα επέτρεπε την ένταξη στην ΕΟΚ,¹² η ελληνική κυβέρνηση επέλεξε την οδό της σύνδεσης με σκοπό την αξιοποίηση αυτής της σχέσης προς όφελος των ελληνικών συμφερόντων.

Μετά από πολύμηνες και επίπονες διαπραγματεύσεις, η Ελλάδα και οι έξι κοινοτικοί εταίροι κατέληξαν τον Ιούλιο του 1961 στη συνομολόγηση Συμφωνίας Σύνδεσης, της πρώτης Συμφωνίας αυτού του είδους που σύναψε η ΕΟΚ. Ο στόχος της Αθήνας είχε επιτευχθεί, δικαιώνοντας τις προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης, οι ιθύνοντες της οποίας –με πρώτο τον Καραμανλή και συνοδοιπόρους τούς στενότερους συνεργάτες του– δεν αντιμετώπιζαν τη σύνδεση ως το τέρμα, αλλά ως τον ενδιάμεσο σταθμό στην πορεία προς την πλήρη ένταξη της χώρας στο ευρω-

παϊκό οικοδόμημα. Η σύνδεση με την Κοινή Αγορά, εξάλλου, δεν είχε υπαγορευθεί αποκλειστικά από οικονομικούς υπολογισμούς, ούτε αποτελούσε μια μονοδιάστατη διπλωματική επιλογή. Πάνω απ' όλα κατέτεινε στην οργανική ενσωμάτωση της Ελλάδας στον κατεξοχήν προωθημένο θεσμό συνεργασίας των κρατών της δυτικής Ευρώπης. Από αυτή την άποψη, επομένως, επρόκειτο για μια κίνηση αναμφισβήτητης στρατηγικής σημασίας, η οποία όμως ήταν ταυτόχρονα ιδεολογικά φορτισμένη. Επρόκειτο, με άλλα λόγια, για μια επιπλέον απτή απόδειξη της πρόσδεσης της χώρας στους θεσμούς του δυτικού κόσμου, γεγονός που ο Καραμανλής είχε, στην πιο κρίσιμη φάση των διαπραγματεύσεων της Αθήνας με τα μέλη της ΕΟΚ, σπεύσει με έμφαση να υπογραμμίσει και να επικαλεστεί ως επιχείρημα υπέρ του ελληνικού αιτήματος: «Η σύνδεσις της Ελλάδος με την Κοινήν Αγοράν δεν ημπορεί να κριθῇ παρά διά του πρίσματος του γενικώτερου συμφέροντος, όπως η ελληνική οικονομία συγκρατηθῇ, δεόντως αναπτυσσόμενη, μέσα εις το πλαίσιον της ελευθέρως δυτικοευρωπαϊκής οικονομίας».¹³

Με τη σύνδεση, η Ελλάδα δεν επέλεγε απλά την ταύτιση με ένα συγκεκριμένο οικονομικό σύστημα, αλλά ταυτόχρονα τασσόταν ανεπιφύλακτα υπέρ των θεμελιωδών πολιτικών αρχών του φιλελευθερισμού, όπως αυτός εκφραζόταν μέσα από την αντιπροσωπευτική δημοκρατία.¹⁴ «Εις την συνειδησιν των Ελλήνων», τόνιζε μεταξύ άλλων ο Καραμανλής, «η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότης δεν συνιστά απλώς μίαν οικονομικήν κοινοπραξίαν, αλλά αποτελεί οντότητα με ευρύτεραν πολιτικήν αποστολήν και σημασίαν. Εάν πρώτοι επεδιώξαμεν την

μετά της Κοινότητος σύνδεσίν μας, επράξαμεν τούτο, εμπνεόμενοι από την πίστιν ότι η οικονομική ενοποίησης της Ευρώπης θα οδηγήσει εις την ουσιαστικήν ευρωπαϊκήν ενότητα και δι' αυτής εις την ενίσχυσιν της δημοκρατίας και της ειρήνης εις ολόκληρον τον κόσμον».¹⁵ Μέσα, εξάλλου, από το προσωρινό καθεστώς της σύνδεσης (ενόψει του τελικού στόχου της πλήρους ένταξης), οι Έλληνες αρχιτέκτονες της αποσκοπούσαν στην εμπέδωση του μακροπρόθεσμου προσανατολισμού όχι μόνο της ελληνικής οικονομίας, αλλά ταυτόχρονα της κοινωνίας και του πολιτικού συστήματος προς τα φιλελεύθερα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα.¹⁶

Η ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες

Η εγκαθίδρυση της δικτατορίας των συνταγματαρχών τον Απρίλιο του 1967 έμελλε να επηρεάσει αρνητικά την ομαλή εξέλιξη των σχέσεων της Ελλάδας με την ΕΟΚ. Η επικράτηση ενός κατεξοχήν αντιφιλελεύθερου καθεστώτος ανέστειλε την εφαρμογή κρίσιμων διατάξεων της Συμφωνίας Σύνδεσης, παρελκύοντας αναπόφευκτα την προοπτική της πλήρους ένταξης. Ταυτόχρονα, η αποπομπή της χώρας από το Συμβούλιο της Ευρώπης στερούσε την Αθήνα από έναν ακόμα θεσμικό δεσμό με τη Δυτική Ευρώπη, υπογραμμίζοντας τη διεθνή απαξίωση και απομόνωση του δικτατορικού καθεστώτος.

Η αποκατάσταση της δημοκρατίας τον Ιούλιο του 1974 και η ανάληψη της πρωθυπουργίας και πάλι από τον Καραμανλή επανέφεραν την Ελλάδα στην οδό της αναζήτησης της αναθέρμανσης των σχέσεων της με την ΕΟΚ. Επιχειρώντας να υλοποιήσει την πολιτική που ο ίδιος είχε προδιαγράψει ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και είχε εν μέρει υλοποιήσει με τη Συμφωνία Σύνδεσης, ο Καραμανλής έθεσε ως

10. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Ελληνικός φιλελευθερισμός: το ριζοσπαστικό ρεύμα, 1932-1979*, Αθήνα, Πατάκης, 2010, σ. 367. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

11. Χατζηβασιλείου, ό.π., σσ. 327-330.

12. «Η δε ένταξις της Ελλάδος εις την Ευρωπαϊκήν Οικονομικήν Κοινότητα», σημείωνε χαρακτηριστικά σε δηλώσεις του τον Ιανουάριο του 1959 ο υπουργός Συντονισμού Αριστείδης Πρωτοπαπαδάκης, «[...] εφ' όσον θα εσήμαινε εξομοίωσις και προς τας υποχρεώσεις, θα ήτο, βεβαίως, αδιανόητος, διότι θα ήτο καταστρεπτική διά την Ελλάδα»· βλ. Ανακοινώσεις Πρωτοπαπαδάκη προς τους εκπροσώπους του Τύπου, 23 Ιανουαρίου 1959, *Κωνσταντίνος Καραμανλής: αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Αθήνα, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής – Εκδοτική Αθηνών, 1992-1997 [στο: εξής Καραμανλής], τόμος 3, σ. 377.

13. Καραμανλής προς τον καγκελάριο της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας και τους πρωθυπουργούς του Λουξεμβούργου, των Κάτω Χωρών, της Ιταλίας, του Βελγίου και της Γαλλίας, 26 Νοεμβρίου 1960, Καραμανλής, ό.π., τόμος 4, σ. 451.

14. Πάνος Καζάκος, *Ανάμεσα σε κράτος και αγορά: οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1944-2000*, Αθήνα, Πατάκης, 2001, σσ. 242-243.

15. Ομιλία του Καραμανλή στο επίσημο δείπνο προς τιμήν των εκπροσώπων των έξι κρατών-μελών της ΕΟΚ, 9 Ιουλίου 1961, Καραμανλής, ό.π., τόμος 5, σ. 110.

16. Χατζηβασιλείου, ό.π., σ. 369.

θεμελιώδη στόχο της πολιτικής του την ταχύτερη δυνατή ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες.¹⁷ Στη δεδομένη συγκυρία, εξάλλου, η ευρωπαϊκή επιλογή συναρτούνταν και με την προσπάθεια της Αθήνας, μετά την τραυματική εμπειρία της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο, να απεξαρτηθεί κατά το δυνατόν από την αμερικανική επιρροή, χωρίς όμως να εξέλθει του πλαισίου του δυτικού κόσμου. Αντίθετα, η προοπτική της προσχώρησης στην ΕΟΚ θα εμπέδωνε τον φιλοδυτικό (και κατ' επέκταση φιλελεύθερο) προσανατολισμό της Ελλάδας, γεγονός που δεν διέλαθε της προσοχής της Ουάσιγκτον, η οποία έμμεσα ενθάρρυνε την ανάπτυξη στενότερων σχέσεων της Αθήνας με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες.¹⁸

Η υποβολή τον Ιούνιο του 1975 (αφού προηγουμένως είχε ψηφισθεί το νέο Σύνταγμα και είχε εμπεδωθεί το δημοκρατικό πολίτευμα) της επίσημης αίτησης της Ελλάδας για την ένταξη στην ΕΟΚ επιβεβαίωνε την άμεση διασύνδεση της ευρωπαϊκής επιλογής με τις θεμελιώδεις πολιτικές επιδιώξεις της ελληνικής κυβέρνησης. Δίχως να παραγνωρίζεις τις οικονομικές παραμέτρους, ο Καραμανλής επέλεγε να υπογραμμίσει την ιδιαίτερη σημασία που είχε για την Ελλάδα η ένταξη ως αποφασιστικός παράγοντας εγγύησης της εξωτερικής της ασφάλειας και σταθεροποίησης της δημοκρατίας μετά την επταετή περιπέτεια της δικτατορίας.¹⁹ Η υποστήριξη, εξάλλου, του ευρωπαϊκού προσανατολισμού της χώρας από τον ηγέτη της αξιωματικής αντιπολίτευσης Γεώργιο Μαύρο προσέδιδε χαρακτηριστή ευρύτερης κομματικής συναίνεσης στο όλο εγχείρημα, υπογραμμίζοντας ταυτόχρονα τις

φιλελεύθερες καταβολές της ευρωπαϊκής πολιτικής της Αθήνας, η οποία, όπως τόνιζε ο Μαύρος, ήταν η φυσική συνέπεια της γεωγραφικής θέσης της χώρας, της δημοκρατικής ιδεολογίας του ελληνικού λαού, της πολιτιστικής του παράδοσης και της «οικονομικής και κοινωνικής του αναπτύξεως υπό καθεστώς ελευθέρων θεσμών».²⁰

Η απόλυτη προσήλωση της ελληνικής κυβέρνησης στην ένταξη αποτελούσε τον αναγκαίο, όχι όμως και τον ικανό όρο για την επίτευξη του στόχου της Αθήνας. Η απαραίτητη εξασφάλιση της συναίνεσης των κοινωτικών εταίρων συνιστούσε εγχείρημα υψηλής δυσκολίας, δεδομένης της επιφυλακτικότητας ιδίως της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων έναντι της ελληνικής υποψηφιότητας. Οι εργώδεις διπλωματικές πρωτοβουλίες που αναπτύχθηκαν από ελληνικής πλευράς, με αποκορύφωμα τις προσωπικές παρεμβάσεις του Καραμανλή ενώπιον των Ευρωπαίων ηγετών, επέτρεψαν τελικά την υπέρβαση όλων των εμποδίων (με σημαντικότερο ίσως εκείνο της αποφυγής συσχέτισης της ελληνικής αίτησης με τις αντίστοιχες της Ισπανίας και της Πορτογαλίας) που παρεμβάλλονταν στο δρόμο προς την πλήρη και ταχεία ένταξη. Η εμφάνιση πρόσθετων προσκομμάτων κυριολεκτικά την τελευταία στιγμή ανάγκασε τον Έλληνα πρωθυπουργό να χρησιμοποιήσει ως ύστατο όπλο την προσωπική του επιρροή, επισημαίνοντας την καθοριστική συμβολή που αναμενόταν να έχει η ένταξη στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της Ελλάδας και στον φιλοδυτικό προσανατολισμό της, και επαναφέροντας στο προσκήνιο τις φιλελεύθερες αρχές που είχαν διαχρονικά προσδιορίσει την ελληνική υποψη-

φιότητα: «Αγωνίζομαι», τόνιζε σε επιστολή που απέστειλε τον Δεκέμβριο του 1978 προς τους ηγέτες των εννέα κρατών-μελών της ΕΟΚ και τον πρόεδρο της Επιτροπής, «[...] επί 20 χρόνια για να συνδέσω οργανικά την Ελλάδα με την δημοκρατική Ευρώπη. Ο ελληνικός λαός επέστρεψε στην πολιτική μου αυτή και έχει ήδη στην συνείδησή του ταυτίσει την τύχη του πολιτικά, οικονομικά και αμυντικά με την Ευρώπη. Αν του δημιουργηθεί η εντύπωση ότι γίνεται αντικείμενο αδίκου μεταχειρίσεως, θα δοκιμάσει ασφαλώς απογοήτευση και θα χάσει την εμπιστοσύνη του προς την Ευρώπη. Και αυτό μπορεί να επηρεάσει επικίνδυνα τις εξελίξεις στη χώρα μου, ενισχύοντας το πνεύμα το αντιδυτικό».²¹

Η αίσια κατάληξη των διαπραγματεύσεων επέτρεψε τελικά την υπογραφή στις 28 Μαΐου 1979 της Συμφωνίας Προσχώρησης της Ελλάδας στην ΕΟΚ. «Η Ελλάς», τόνιζε κατά την τελετή της υπογραφής ο Καραμανλής, σκιαγραφώντας με σαφήνεια το φιλελεύθερο ιδεολογικό στίγμα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής που ο ίδιος είχε εισηγηθεί και εφαρμόσει επί σειρά ετών, «προσέρχεται στην Ευρώπη με την βεβαιότητα, ότι στα πλαίσια της ευρωπαϊκής αλληλεγγύης εμπεδώνεται για όλα τα μέρη η εθνική ανεξαρτησία, κατοχυρώνονται οι δημοκρατικές ελευθερίες, επιτυγχάνεται η οικονομική ανάπτυξη και γίνεται με την συνεργασία όλων κοινός καρπός η κοινωνική και οικονομική πρόοδος». Το όνειρο δεκαετιών είχε γίνει πραγματικότητα, καθιστώντας έκτοτε την Ελλάδα οργανικό τμήμα της συνεχώς διευρυνόμενης ευρωπαϊκής οικογένειας.

Επίλογος

Η συνομολόγηση της Συμφωνίας Προσχώρησης αποτέλεσε αναμφισβήτητο σημείο καμπής στη σύγχρονη ελληνική Ιστορία. Ο κύκλος που είχε ανοίξει με την ανεπιφύλακτη αποδοχή από την ελληνική πλευρά του Σχεδίου Μπριάν, έκλεισε σχεδόν μισό αιώνα αργότερα με τον πλέον ευνοϊκό τρόπο. Παρά τις κατά καιρούς αντιξοότητες και παρεκκλίσεις, η Ελλάδα διατήρησε, σχεδόν καθ' όλο το διάστημα από τον Μεσοπόλεμο έως και την πλήρη ένταξή της στην ΕΟΚ, σταθερό τον φιλοευρωπαϊκό της προσανατολισμό, προσβλέποντας στη συσσωμάτωση των ευρωπαϊκών κρατών ως μέσο όχι μόνο για την εξυπηρέτηση των στενά νοούμενων ελληνικών εθνικών συμφερόντων, αλλά ταυτόχρονα για την εμπέδωση κλίματος ειρήνης και συνεργασίας σε ολόκληρη τη γηραιά ήπειρο. Η επίδραση του φιλελευθερισμού στη χάραξη και την άσκηση αυτής της πολιτικής υπήρξε καταλυτικής σημασίας. Κάθε άλλο παρά τυχαίο, εξάλλου, είναι το γεγονός ότι επιφανείς πολιτικές προσωπικότητες, από τον Ελευθέριο Βενιζέλο έως τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, που –παρά τις όποιες επιμέρους μεταξύ τους αποκλίσεις– εντάσσονταν σε διάφορες τάσεις του φιλελεύθερου ρεύματος στην Ελλάδα, ηγήθηκαν των προσπάθειών ενεργούς συμμετοχής της χώρας στις διεργασίες που κατέτειναν στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Σε αυτό το πλαίσιο, η συνέπεια της ελληνικής ευρωπαϊκής πολιτικής θεμελιώθηκε σε μεγάλο βαθμό ακριβώς στο γεγονός ότι διαδοχικές πολιτικές ηγεσίες ενστερνίζονταν λίγο-πολύ ίδια φιλελεύθερα προτάγματα, προσδίδοντας έτσι στην πορεία που κατέληξε στην ένταξη στην ΕΟΚ χαρακτήρα διαχρονικής στρατηγικής επιλογής..

17. Προεκλογική ομιλία του Καραμανλή στη Θεσσαλονίκη, 27 Οκτωβρίου 1974, Καραμανλής, ό.π., τόμος 8, σ. 191. Παρουσίαση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης Καραμανλή στη Βουλή των Ελλήνων, 11 Δεκεμβρίου 1974, Καραμανλής, ό.π., τόμος 8, σ. 259.

18. Antonis Klapsis, "From Dictatorship to Democracy: US-Greek Relations at a Critical Turning Point (1974-1975)", *Mediterranean Quarterly*, 22(1), 2011, σσ. 66-67.

19. Ανακοίνωση του Καραμανλή προς του πρέσβεις των εννέα κρατών-μελών της ΕΟΚ, 12 Ιουνίου 1975, Καραμανλής, ό.π., τόμος 8, σ. 447. Διάγγελμα του Καραμανλή προς τον ελληνικό λαό, 12 Ιουνίου 1975, τόμος 8, σ. 448.

20. Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, ό.π., σ. 261. Η υπογράμμιση είναι του συγγραφέα του παρόντος άρθρου.

21. Καραμανλής προς τους ηγέτες των εννέα κρατών-μελών της ΕΟΚ και τον πρόεδρο της Επιτροπής, 12 Δεκεμβρίου 1978, Καραμανλής, ό.π., τόμος 10, σσ. 406-407.

22. Ομιλία του Καραμανλή κατά τη διάρκεια της επίσημης τελετής υπογραφής της Συνθήκης Προσχώρησης της Ελλάδας στην ΕΟΚ, 28 Μαΐου 1979, Καραμανλής, ό.π., τόμος 11, σ. 144.

Ο κ. Αντώνης Κλάφης διδάσκει Ιστορία στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και στο Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.